

Г. П. Клімова, доктор філософських наук, професор

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ЯКІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ»: СОЦІОЛОГО-ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ

У статті представлені різноманітні підходи до визначення поняття «якість вищої освіти», які існують у закордонній та вітчизняній науковій літературі. Особлива увага приділяється аналізу об'єктивістського, релятивістського та компетентнісного підходів до визначення сутності якості вищої освіти. Аналізується система якості вищої освіти: якість потенціалу вищої освіти, якість процесу вищої освіти і якість результату вищої освіти. Розглядаються умови забезпечення якості вищої освіти України.

Ключові слова: вища освіта, якість вищої освіти, якість потенціалу вищої освіти, якість процесу вищої освіти, якість результату вищої освіти, забезпечення якості вищої освіти, система оцінки якості вищої освіти.

Актуальність теми. Важливу роль для інноваційного розвитку сучасної вищої школи України відіграє підвищення якості вищої освіти. Це одне з основних завдань сьогодення, яке має не лише педагогічний чи суто науковий, а й соціальний, політичний та управлінський контекст. Тому проблема забезпечення якості вищої освіти України набуває особливої актуальності. Про це свідчать державні програми розвитку вищої освіти, а також новий Закон «Про вищу освіту», в якому вперше з'являється окремий розділ, присвячений проблемам забезпечення якості вищої освіти в Україні.

Наукова розробка проблеми. У науковій літературі знайшло широке відображення осмислення поняття якості вищої освіти (В. Андрущенко, І. Бех, К. Гнезділова, О. Демченко, В. Зінченко, М. Кисіль, К. Корсак, О. Левченко, В. Луговий, П. Саух, Ж. Таланова, І. Тализіна, А. Токман, М. Степко, Є. Шульгін, С. Цимбалюк, Я. Яхніна та ін.). Незважаючи на це, все ж залишаються дискусійними питання про те, що вважати якістю вищої освіти, яка її сутність та які умови її забезпечення.

Метою даної статті є дослідження сутності поняття «якість вищої освіти», розгляд сучасних різноманітних підходів до його визначення, аналіз умов забезпечення якості вищої освіти України.

Вклад основного матеріалу. Поняття «якість» носить багатоаспектний характер у залежності від об'єкта і галузі, які розглядаються. Що стосується вищої освіти, воно має різні значення у залежності від:

- вимог сторін, які зацікавлені в діяльності ВНЗ: держави, роботодавців, студентів, професорсько-викладацького складу;
- від якості тієї академічної галузі, яку треба оцінити;
- від історичного періоду в розвитку вищої освіти тощо.

Тому не випадково поняття «якість вищої освіти» має різноманітні інтерпретації.

У закордонній науковій літературі останнім часом спостерігається тенденція до побудови багатовимірних моделей якості вищої освіти, де різним вимірам відповідають різні підходи до цього поняття. Зокрема, популярною є загальна модель Л. Харвії і Д. Гріна, згідно з якою вирізняють п'ять аспектів поняття якості вищої освіти: виключність (прагнення бути кращим за інших); досконалість або стабільність, придатність до певних цілей (відповідність вимогам клієнтів, потребам або бажанням), співвідношення з ціною (можливість та термін повернення інвестицій у вищу освіту) [1, с. 12]. Близькою до їх підходу є модель Ж. Перрі, який додатково виокремлює якість вищої освіти як атрибут, що характеризує постійний розвиток [2, с. 108].

Усе більшого поширення в управлінні якістю вищої освіти набуває модель досконалості Європейської організації менеджменту якості (EFQM Excellence Model) [3, с. 2]. Вона базується на дев'яти показниках. П'ять із них (лідерство, управління персоналом, політика і стратегія, забезпечення ресурсами та ефективність їх використання, технологічні процеси) характеризують якість вищої освіти як можливості, що відображають діяльність установи, а інші чотири (задоволення співробітників, споживачів, вплив на зовнішнє середовище, реалізація потенційних можливостей) – результати, зумовлені можливостями, та зворотний зв'язок від результатів, спрямований на покращення можливостей.

У межах проекту UNESCO-CEPES «Стратегічні показники вищої освіти в XXI столітті» відображені такі основні підходи до визначення якості вищої освіти:

1. Якість вищої освіти як зверхність (високий рівень складності програми, процедур тестування студентів, імідж ВНЗ не тільки на національному, а й на міжнародному рівні).

2. Якість як відповідність поставленим цілям (відповідність загальноприйнятим стандартам, визначеним акредитаційним органом, з акцентом на досягнуті результати освітнього процесу або навчальної програми).

3. Якість як задоволення споживача (виправдання очікувань споживачів – студентів, батьків, суспільства в цілому та інших зацікавлених сторін).

4. Якість як синонім покращення (процес, спрямований на постійне вдосконалення, розвиток відповідальності ВНЗ за краще використання його інституційної автономії та свободи) [4, с. 251].

Якщо звернутися до вітчизняної наукової літератури, то треба зауважити, що в ній також існують різноманітні підходи до визначення поняття «якість вищої освіти»: 1) якість вищої освіти як соціального інституту; 2) якість вищої освіти як педагогічного процесу; 3) якість вищої освіти як суспільного процесу; 4) якість вищої освіти як процесу суб'єкт-суб'єктної взаємодії; 5) якість вищої освіти як загальноцивілізаційного феномену; 6) якість вищої освіти як соціокультурної системи та ін.

Так, розуміючи вищу освіту як педагогічний процес і розглядаючи її якість як сукупність характеристик цього процесу, В. Воротілов та Г. Шапоренкова виділяють тринадцять підходів до визначення якості освіти: інтуїтивно-емпіричний (досвід та інтуїція людини); формально-підзвітний (рівень успішності тих, хто навчається); психологічний (рівень вихованості та навченості); процесуальний (оцінка стану навчального процесу); результуючий (оцінка результату педагогічної діяльності освітнього закладу); комплексний (зовнішня експертиза матеріальної бази, кадрового складу, програм, форм і методів роботи тощо); багатопараметричний (оцінка діяльності закладу на основі внутрішньосистемних параметрів); методологічний (співвідношення результату з заданими цілями); інтегрований (введення категорій, що носять інтегрований характер, – компетентність, грамотність, освіченість); особистісно орієнтований (розвиток особи того, хто навчається); соціальний (ступінь задоволення індивідуального і суспільного споживача); кваліметричний (вимірювання показників за параметрами) [5, с. 49–51].

Г. В. Степенко та К. В. Корсак пропонують вирізняти «якість задуму» та «якість відповідності», а щодо якості освіти розрізняють: 1) якість з дидактичної та/або педагогічної точки зору: такі проблеми, як ефективність навчання та викладання, гнучкість у навчанні, компенсаційні програми. Якість освіти розглядається як оптимізація процесів навчання та викладання; 2) якість з макроекономічної точки зору: питання повернення інвестицій у навчання та підготовку (також компаніями), ефект та ціна розміру класу. Якість освіти розглядається як оптимізація вартості навчання та підготовки; 3) якість з соціальної або соціологічної точки зору: забезпечення однакових можливостей для різних груп населення. Якість освіти розглядається як оптимізація відповідності освіти до соціальних вимог; 4) якість з точки зору клієнта: здатність шкіл та провайдерів навчання відповідати конкретним вимогам клієнтів (студентів, учнів, батьків, роботодавців) і надавати навчання та підготовку. Якість освіти розглядається як оптимізація вимог; 5) якість з точки зору менеджменту: ефективні школи та методи менеджменту загальної якості в навчальних закладах. Якість розглядається як оптимізація організації та процесу навчання [6, с. 52–54].

Дослідник Р. Кучма визначає якість вищої освіти як збалансовану відповідність освіти (результату, процесу, освітньої системи) визначеним потребам, цілям, вимогам, нормам (стандартам), що відповідають необхідності сучасного суспільного розвитку. Автор вважає, що якість вищої освіти складається з якості таких компонентів, як якість викладання (навчального процесу, педагогічної діяльності), якість науково-педагогічних кадрів, якість освітніх програм, якість матеріально-технічної бази та інформаційно-освітнього середовища, якість абітурієнтів, якість наукових досліджень, якість управління освітою [7, с. 90].

На думку А. Токмана та І. Распотнюка, «якість вищої освіти має три важливі аспекти: конструктивну якість курсу професійної підготовки, відповідну його змістовним первинним і організаційним можливостям; експлуатаційну якість, відповідну рівню реалізації навчального процесу; функціональну якість, відповідну мірі досягнення кінцевої мети професійної освіти фахівців» [8, с. 27].

У своєму дослідженні В. Зайчук виокремлює такі основні параметри якості вищої освіти: відповідність навчальних досягнень студентів державним освітнім стандартам; якість навчально-виховного процесу, що забезпечує рівень особистісного розвитку; динаміка індивідуальних досягнень у самовизначенні, саморозвитку, самореалізації; навчально-методичне забезпечення процесу підготовки; позитивна мотивація навчання, готовність до пізнавальної діяльності; якість управління освітніми програмами, що мають бути спрямовані на основну мету системи освіти – забезпечити умови для всебічного розвитку студентів, виховання громадянина демократичного суспільства [9, с. 57].

Серед інших поширених у науковій літературі трактувань якості вищої освіти зустрічаємо такі: відповідність навчально-дисциплінарної динаміки формам культурної інституційної практики; інтегральна характеристика системи вищої освіти, що відображає ступінь відповідності реальних освітніх результатів, що досягаються, нормативним вимогам, соціальним і особистісним очікуванням; поняття, яке охоплює три важливі складові: якість навчально-методичної бази, якість педагогічних кадрів та професорсько-викладацького складу, якість об'єкта навчання (рівень підготовки фахівців, здатних до ефективної професійної діяльності); складна філософська, економічна і соціальна категорія, на основі якої формується освітня політика, що здійснюється керівництвом вищого навчального закладу у відповідності до накреслених цілей і завдань.

Усе наведене вище свідчить про те, що на сьогодні накопичено достатньо великий науковий матеріал, у якому висвітлюються різні аспекти поняття

«якість вищої освіти». Разом з тим питання про зміст даного поняття дотепер залишається дискусійним [10, с. 81].

На наш погляд, при визначенні поняття «якість вищої освіти» слід спиратися на три основні підходи, які знайшли відображення в сучасній соціально-філософській думці: об'єктивістський, релятивістський та компетентнісний. Перший підхід проводить аналіз якості вищої освіти на підставі і вхідних параметрах освітньої системи ВНЗ (професійного рівня викладачів, рівня матеріально-технічного забезпечення, рівня знань студентів на початковому етапі навчання тощо), і вихідних параметрів (рейтингу випускників, можливості працевлаштування тощо). Релятивістський підхід спирається на досягнення цілей навчання. Виявляється, наскільки рівень навчальних досягнень студентів відповідає запланованому результату у вигляді вимог освітніх стандартів. Компетентнісний підхід орієнтований на вдосконалення якості освітнього процесу в поточний період. При оцінюванні якості вищої освіти розглядають творчу пізнавальну активність студентів, рівень сформованих у них компетенцій.

У відповідності до цих підходів якість вищої освіти є характеристика вищої освіти, що відображає відповідність інституційних умов, освітніх процесів та результатів навчання державним освітнім стандартам, вимогам розвитку особистості і суспільства.

З цього можна припустити, що в системі якості вищої освіти необхідно виділити три елементи: якість потенціалу вищої освіти, якість процесу вищої освіти і якість результату вищої освіти.

Якість потенціалу вищої освіти виражається в таких характеристиках, як якість освітнього стандарту, якість освітніх програм, якість матеріально-технічної та інформаційно-методичної бази, якість науково-педагогічних кадрів, якість викладання (навчального процесу, педагогічної діяльності), якість наукових досліджень, якість підготовки абітурієнтів і студентів, якість виховання тощо.

Якість процесу вищої освіти – це якість освітньої діяльності, якість технології освіти, використання активних форм навчання, контролю освітнього процесу, якість мотивації викладацького складу на творчість і ефективність педагогічної роботи, якість ставлення студентів до навчання, інтенсивність освітнього процесу, методи презентації знань. Як зауважено в Законі України «Про вищу освіту», «якість освітньої діяльності – рівень організації освітнього процесу у вищому навчальному закладі, що відповідає стандартам вищої освіти, забезпечує здобуття особами якісної освіти та сприяє створенню нових знань» [11, с. 6].

Якість вищої освіти характеризує також результат освітньої діяльності: усвідомлення професіоналізму, розпізнання і реалізація індивідуальних

здібностей та особливостей, задоволення вимог споживачів, працевлаштування, кар'єра і зарплатня, оволодіння методологією самоосвіти, наявність гарантії застосування отриманих знань і практичних навичок із вигодою для дипломованого спеціаліста. У Законі України «Про вищу освіту» наполягається, що «якість вищої освіти – рівень здобутих особою знань, умінь, навичок, інших компетентностей, що відображає її компетентність, відповідно до стандартів вищої освіти» [11, с. 6].

Найважливіше значення для інноваційного розвитку вищої школи України має вирішення проблеми забезпечення якості вищої освіти. Її розгляд повинен здійснюватися в контексті Болонського процесу, учасником якого Україна стала в 2005 р. Будучи членом Болонського процесу, Україна взяла на себе зобов'язання проводити роботу з приведення якості національної освіти у відповідність до європейських стандартів та узгодження нормативно-правових змін у системі вищої освіти згідно зі стандартами і рекомендаціями Європейського простору вищої освіти [12, с. 362–370; 13, с. 205–209].

Уперше про необхідність створення системи оцінки якості вищої освіти на інституційному рівні (рівень вищого навчального закладу) було заявлено Міністерством освіти і науки України у рекомендаціях ВНЗ III–IV рівнів акредитації щодо впровадження принципів Болонської декларації у 2005/2006 навчальному році. Однак згадані рекомендації носили здебільшого декларативний характер, тому не були реалізовані в частині розробки систем моніторингу.

Повернення до проблеми удосконалення механізмів внутрішнього оцінювання якості вищої освіти здійснено МОН України в 2007 р. У преамбулі наказу Міністерства зазначалося, що розроблення єдиних критеріїв гарантії якості вищої освіти у ВНЗ в межах Болонського процесу потребує запровадження оцінювання. Цим наказом керівники ВНЗ I–IV рівнів акредитації зобов'язувалися:

- розробити та запровадити систему менеджменту якості вищої освіти;
- запровадити систему рейтингового оцінювання діяльності науково-педагогічних кадрів;
- постійно проводити моніторинг рівня знань, умінь, навичок і компетенцій з усіх циклів нормативних дисциплін [14].

У квітні 2009 р. питання щодо запровадження моніторингу якості освітніх послуг у ВНЗ III–IV рівнів акредитації розглядалося на Колегії МОН України. Зокрема, критичної оцінки зазнав стан розроблення та застосування нових підходів до внутрішнього та зовнішнього моніторингу якості вищої освіти. Листом від 2 листопада 2009 р. № 1/9–756 усім ВНЗ Міністерство рекомендувало запровадити систему внутрішнього моніторингу якості

освітніх послуг з урахуванням оцінок студентства і застосувати його результати для вдосконалення навчально-виховного процесу [15]. До листа додавався проект Типового Положення про центр моніторингу якості освітніх послуг ВНЗ III–IV рівнів акредитації, остаточний текст якого так і не був затверджений. Однак усі зазначені документи так і не актуалізували процес створення на інституційному рівні систем моніторингу якості. Відтак і вітчизняних ВНЗ створювалися власні системи моніторингу, досвід розробки та впровадження яких потребує вивчення та узагальнення [16, с. 100].

Ми переконані, що реальні зміни в забезпеченні якості вищої освіти вищими навчальними закладами відбудуться з реалізацією нового Закону «Про вищу освіту», у відповідності до якого визначена система забезпечення якості вищої освіти, яка складається з:

1) системи забезпечення вищими навчальними закладами якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості);

2) системи зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів та якості вищої освіти;

3) системи забезпечення якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти [11, с. 23].

Ефективними інструментами забезпечення якості вищої освіти України служать європейська та національна рамки кваліфікацій, зокрема Рамка кваліфікацій Європейського простору вищої освіти (РК ЄПВО, 2005 р.), Європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя (ЄРК НВЖ, 2003 р.), Національна рамка кваліфікацій (НРК, 2011 р.), а також імплементація систем внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості вищої освіти відповідно до стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти.

Таким чином, поняття «якість вищої освіти» є багатоаспектне і різнопланове, що викликає широкі дискусії серед науковців. Воно охоплює як сукупність закладених у вищу освіту ресурсів, так і процес освітньої діяльності та його результати. Для забезпечення якості вищої освіти як найважливішого компонента інноваційного розвитку сучасної вищої школи України необхідна імплементація компетентнісного підходу до аналізу якості вищої освіти, реалізація комплексу інструментів систем внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості вищої освіти відповідно до стандартів і рекомендацій Європейського простору вищої освіти як основи для інтеграції національної системи забезпечення якості вищої освіти в європейську систему оцінювання вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Harvey L. Defining quality / L. Harvey, D. Green // *Assessment and Evaluation in Higher Education*. – 1993. – Vol. 18(1). – P. 9–34.
2. Parri J. Quality in Higher Education / J. Parri // *Management*. – 2006. – № 2(11). – P. 107–111.
3. The EFQM Excellence Model [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ddexcellence.com/About%20Excellence/Model.git> on 6 August 2009.
4. Гарантії якості вищого образования: Глоссарій // Експертиза якості професійного образования : матеріали семінара (20–22 юня 2014 г.). – М. : МГУ ім. М. П. Огарєва, 2014. – 315 с.
5. Воротилов В. Анализ основных подходов к определению качества образования / В. Воротилов, Г. Шапоренкова // *Высшее образование в России*. – 2006. – № 11. – С. 47–56.
6. Степенко Г. В. Теоретичні і практичні аспекти забезпечення якості професійної освіти у країнах Європи / Г. В. Степенко, К. В. Корсак // *Стан і проблеми розвитку профтехосвіти у розвинених країнах*. Т. 3. – К. : Ін-т систем. досліджень, 1999. – С. 52–54.
7. Кучма Р. М. Сучасні системи управління якістю вищої освіти в контексті вимог Болонського процесу / Р. М. Кучма // *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. – 2010. – Вип. 94–96. – С. 87–93.
8. Токман А. Сутність і структура поняття «якість освіти у ВНЗ» у педагогічній літературі / А. Токман, І. Распошнюк // *Освіта на Луганщині*. – 2013. – № 1. – С. 25–29.
9. Зайчук В. О. Управління якістю освіти як складова державної освітньої політики / В. О. Зайчук // *Педагогіка і психологія*. – 2009. – № 1. – С. 56–78.
10. Прилипко С. М. Якість вищої освіти України в контексті Болонського процесу / С. М. Прилипко, Г. П. Клімова // *Право та інновації*. – 2014. – № 1–2. – С. 80–87.
11. Закон України «Про вищу освіту» (станом на 29 жовтня 2014 р.). – Х. : Право, 2014. – 104 с.
12. Клімова Г. П. Якість вищої освіти у аспекті інноваційного розвитку вищої школи України / Г. П. Клімова // *Концептуальні засади становлення інноваційного суспільства в Україні : монографія / за ред. Ю. Є. Атаманової, Г. П. Клімової*. – Х. : Право, 2015. – 452 с.
13. Клімова Г. П. Якість вищої освіти: європейський вимір / Г. П. Клімова // *Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Сер. Філософія*. – 2016. – № 1. – С. 203–211.
14. Про удосконалення механізмів зовнішнього та внутрішнього оцінювання навчальних досягнень студентів [Електронний ресурс] : наказ МОН України від 29.10.2007 № 948. – Режим доступу: <http://academy.ks.ua/zno/doc/6.pdf>.
15. Щодо запровадження моніторингу якості освітніх послуг у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації : Лист МОНУ від 02.11.2009 р. № 1/9–756.

16. Красильникова А. Классификация моделей мониторинга качества составляющих педагогической системы в отечественных высших учебных заведениях / А. Красильникова // Молодь і ринок. – 2014. – № 1. – С. 99–103.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПОНЯТИЯ «КАЧЕСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ»: СОЦИОЛОГИЧЕСКИ-ФИЛОСОФСКАЯ РЕФЛЕКСИЯ

Климова Г. П.

В статье представлены различные подходы к определению понятия «качество высшего образования», которые существуют в зарубежной и отечественной научной литературе. Особое внимание уделяется анализу объективистского, релятивистского и компетентносного подходов к определению сущности качества высшего образования. Анализируется система качества высшего образования: качество потенциала высшего образования, качество процесса высшего образования и качество результата высшего образования. Рассматриваются условия обеспечения качества высшего образования Украины.

Ключевые слова: *высшее образование, качество высшего образования, качество потенциала высшего образования, качество процесса высшего образования, качество результата высшего образования, обеспечение качества высшего образования, система оценки качества высшего образования.*

THE INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF «QUALITY OF HIGHER EDUCATION»: SOCIOLOGY AND PHILOSOPHICAL REFLECTION

Klimova G. P.

The paper presents various approaches to the definition of «quality of higher education» that exist in the foreign and domestic scientific literature. Particular attention is paid to the analysis objectivist, competence and relativistic approaches to defining the essence of the quality of higher education. Analyzes the quality system of higher education: quality potential of higher education, the quality of the process of higher education and quality results of higher education. The first approach analyzes the quality of higher education on the basis of input parameters and university educational system (professional level of teachers, the level of logistical support, level of knowledge of students in the initial phase of training, etc.) and outputs (rating graduates, job opportunities, etc.). Relativistic approach based on the achievement of learning objectives. It turns out that as far as the level of educational achievements of students meet the planned result in a requirement educational standards. Competence approach aimed at improving the quality of the educational process in the current period. In assessing the quality of higher worlds consider creative cognitive activity of students, the level prevailing in their skills. According to these approaches, quality higher education is characteristic of higher education that reflects

institutional compliance with the conditions of educational processes and learning outcomes state educational standards and requirements of the individual and society. From this we can assume that the quality system of higher education is necessary to distinguish three elements: quality potential of higher education, the quality of the process of higher education and quality results of higher education. The quality of the potential of higher education is reflected in characteristics such as the quality of the educational standard of quality educational programs, the quality of material, information and methodological framework, the quality of the teaching staff, the quality of teaching (educational process, educational activities), quality of research, quality of entrants and students quality education and so on. The quality of the process of higher education – is the quality of education, quality of education technology, the use of active learning, control of the educational process, the quality of faculty motivation for creativity and effectiveness of teaching quality ratio of students to teaching, the intensity of the educational process, methods of presentation of knowledge. As noticed in the Law of Ukraine «On Higher Education», «quality of education – the level of the educational process in higher education that meets the standards of higher education, provides people quality education and promote the creation of new knowledge». Quality of Higher Education describes the result of educational activities, awareness of professionalism, recognition and implementation of individual abilities and characteristics, satisfaction of consumers, employment, careers and salaries, self-mastery methodology as a guarantee application of knowledge and practical skills to benefit from a certified specialist. The Law of Ukraine «On Higher Education» insisting that «the quality of higher education – the level of a person obtained knowledge, skills and other competencies that reflects its competence, in accordance with the standards of higher education». The conditions to ensure the quality of higher education in Ukraine. Effective tool to ensure the quality of higher education in Ukraine serve European and national qualifications framework, including Qualifications Framework European Higher Education Area (LCD EHEA in 2005), the European Qualifications Framework for lifelong learning (YERK NVZH, 2003), the National Qualifications Framework (NLC 2011) and the implementation of internal and external quality assurance in accordance with the standards and guidelines for quality Assurance in the European higher education area.

Key words: *higher education, quality of higher education, quality of higher education capacity, the quality of the process of higher education, quality results of higher education quality assurance system of assessing the quality of higher education.*

